

PRETHODNI REZULTATI ISTRAŽIVANJA U ZADARSKOJ KATEDRALI 2006. I 2007. GODINE*

Jakov Vučić

UDK:904(497.581.1Zadar):726.6

Izvorni znanstveni rad

Jakov Vučić

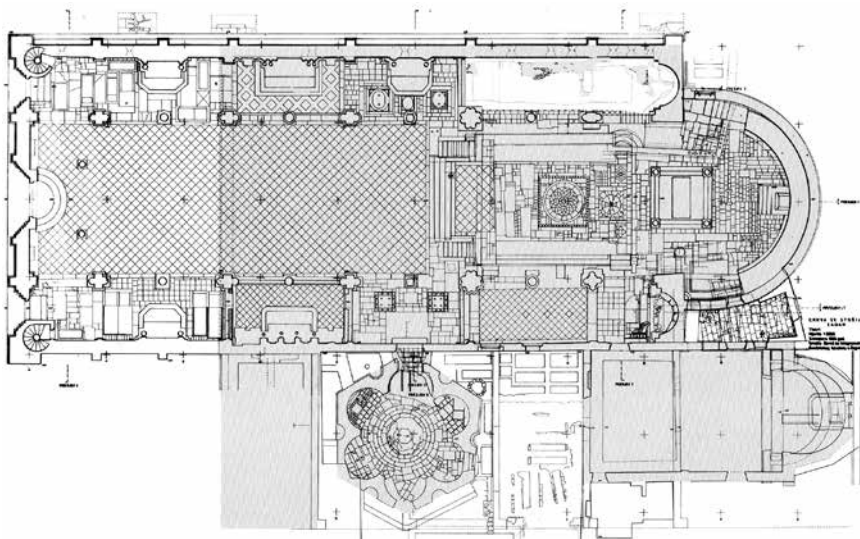
Arheološki muzej Zadar

Tijekom 2006. i 2007. godine provedena su arheološka iskopavanja u dijelu sjevernog broda zadarske katedrale. Tom prigodom otkrivene su kulturne naslage od prapovijesti do modernog vremena. Razdoblje antike i kasne antike zastupljeno je ostacima koji svjedoče o tri građevinska horizonta. Najstarijem vremenu pripadaju dva zida i hodne površine prizemnih prostora objekta sagrađenog uz južni rub glavnog dekulmana početkom 1. stoljeća po Kristu, vjerojatno korištenih u gospodarske svrhe. U vrijeme Severa, ili u drugoj polovici 4. stoljeća, građevina kojoj su pripadale spomenute prostorije ustupila je mjesto objektu čija je unutrašnjost bila ukrašena zidnim slikarijama. Početkom 5. stoljeća prostor je planski očišćen kako bi se nad njime sagradila prostrana ranokršćanska katedrala. Sjeverni brod katedrale krasio je bogato ukrašen višebojni podni mozaik.

U ovom radu donose se preliminarni rezultati istraživanja u istočnom kraju sjevernog broda zadarske katedrale 2006. i 2007. godine.¹ Cilj je utvrditi vremenske repere pojedinih opsežnih građevinskih zahvata tijekom antike i kasne antike.

* Ovim skromnim radom izražavam duboku zahvalnost akademiku Nenadu Cambiju, dragom profesoru, mentoru i komentoru, na nesebičnoj pomoći koju mi je pružio tijekom studija i rada na doktoratu.

¹ Istraživanja su provedena u više navrata od 24. VII. 2006. do 14. II. 2007. godine. Vodili su ih potpisnik ovih redaka i kolegica Natalija Čondić. Ukratko o istraživanju vidi J. Vučić, »Zadar – Katedrala sv. Stošije«, *Hrvatski arheološki godišnjak 4/2007*, Zagreb 2009., 409-410. Spoznaje vezane uz izgled ranokršćanskog mozaika u bočnom brodu katedrale do kojih smo došli tijekom ovog istraživanja iskoristio je u svom radu kolega N. Jakšić prilikom rekonstrukcije izgleda ranokršćanske faze crkve. Usporedi: N. Jakšić, »Le première cathédrale de Zadar«, *Antiquité tardive* 16, 2008., 187-194.

Tlocrt katedrale sv. Stošije u Zadru

Arheološka istraživanja u katedrali obuhvatila su gotovo cijelu širinu sjevernog broda u dužini skoro 14 metara od apside prema pročelju. Istraživani prostor povišen je za dvije stepenice u odnosu na ostatak broda. Pod je bio popločan kamenim pločama, a dio lica poda činila je grobnica biskupa Ivana Carsana iz 1800. godine. Na II kraju nalazio se oltar sa škrinjom sv. Stošije. Istraživanje je započelo uklanjanjem popločenja i nasipa koji je poslužio za nivelaciju poda. Osim grobnice biskupa Carsana, nakon uklanjanja zatečene podnice otkriveno je još 7 grobnica. Dna grobova nalazila su se na visinama od -105 do -172 cm od visine repera.²

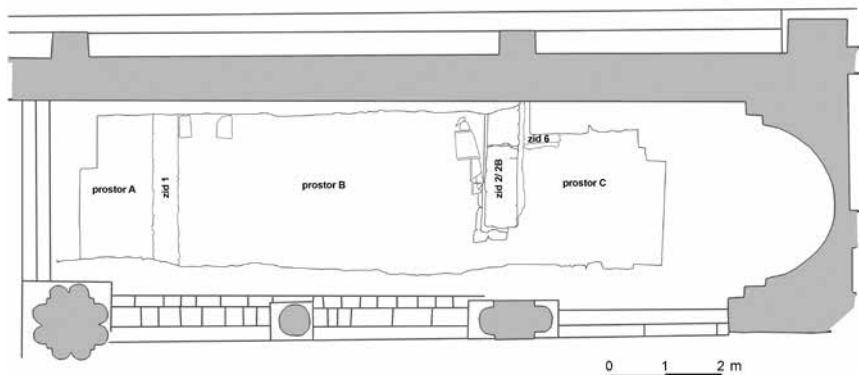
Prostor je najvećim dijelom istražen do zdravice koju su sačinjavali kamen živic i crvena zemlja. Zdravica je zatečena na visini od -260 do -300 cm u odnosu na reper. Na istraženom prostoru dokumentiran je blagi pad, odnosno nagib terena od juga prema sjeveru.

Ostaci otkriveni tijekom istraživanja svjedoče o učestalim aktivnostima koja sežu od prapovijesti do modernog vremena. U najnižim slojevima zabilježene su suhozidne konstrukcije, zemljane podnice i kanali ukopani u živu stijenu, koji potvrđuju postojanje željeznodobnih objekata na ovom položaju.

Nad prapovijesnim horizontima formirali su se brojni stratumi koji svjedoče o tri horizonta građevinskih aktivnosti na ovom prostoru tijekom antike i kasne antike.

Najraniji horizont čine ostaci triju zidova, zida 1, zida 2 i zida 6, s pripadajućim hodnim površinama. Zidovi 1 i 2 su paralelni, položeni su okomito na pravac glavnog gradskog dekumana, debljine su 45 cm i međusobno udaljeni 545 cm. Ovi zidovi pripadaju prizemnim prostorijama objekta označenima na planu kao

² Kao reper korištena je zatečena visina poda.

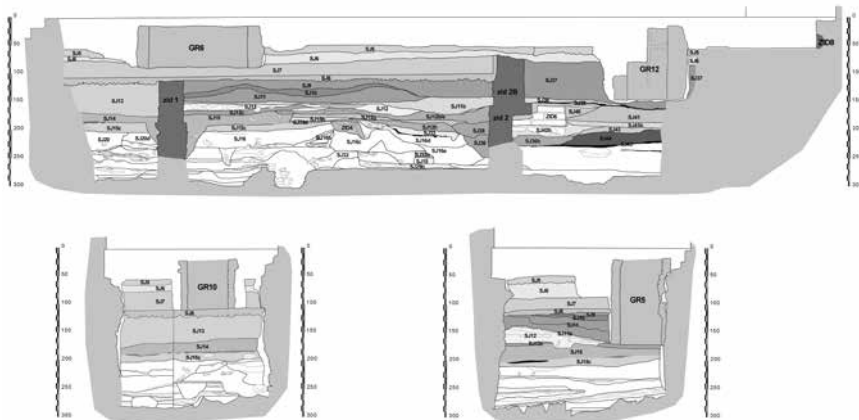
Zidovi i hodne površine uz glavni dekuman, 1. st. poslije Krista

prostor A, B i C. Te su prostorije pratile ritam forumskih taberni, ali su se nalazile sjeverno od foruma i bile otvorene prema glavnom dekumanu.³ Isti modul od 590 cm, odnosno 20 rimskih stopa, nalazimo i u nizanju prizemnih prostorija uz sjeverni rub glavnog dekumana, otkrivenih kod ulaza u grad na Poljani Šime Budinića.⁴ Temeljne stope zidova 1 i 2 položene su u rovove ukopane u prapovijesne stratume. Rovovi su duboki do 70 cm i nisu dosegali do kamena živca. Zid 6 okomit je na zid 2 i prislonjen uz njegovo istočno lice. Građen je u nešto pravilnijem slogu. U prostoriji zapadno od zida 1 (prostor A) uočena je glinasta podnica na visini oko -170 cm. U prostoriji između zidova 1 i 2 (prostor B) dokumentirana je hodna površina od nabijene žbuke i crvenice, kojoj se visina kretala između -155 i -170 cm. Datiranje izgradnje ovog horizonta moguće je na temelju kronološki osjetljivih pokretnih nalaza pronađenih u SJ12c i SJ12b/e, poput ulomka Aretinske sigilate sa žigom PILA datiranog u posljednja desetljeća 1. st. prije Krista, asa kovanog 7. godine prije Krista i ulomaka čaša tankih stijenki koje se datiraju u kasnorepublikansko i tiberijevsko razdoblje. Kao *terminus post quem* izgradnje taberni može poslužiti i kovanica pronađena u glinastoj podnici u prostoriji zapadno od zida 1, datirana u prvu polovicu 1. stoljeća prije Krista. Prema ovim nalazima možemo gradnju ovog horizonta datirati u početak 1. stoljeća po Kristu. Zid 6 dograđen je nešto kasnije. *Terminus ante quem non* ove intervencije predstavlja asa kovan između 37. i 42. godine po Kristu pronađen u SJ 42.

Za daljnje praćenje događanja na ovom položaju posebno su zanimljive SJ11b, SJ11, SJ10 i SJ9, dokumentirane u prostoriji B, obrubljenoj zidovima 1 i 2. Riječ je o depozitu koji je mogao nastati postupnim taloženjem otpada ili pak jednokratnim nasipanjem u cilju nivelacije terena. S obzirom na rastresitost stratigrafskih jedinica koje očito nisu pripremljene za prihvat neke mlađe strukture, činjenice da se depozit sastoji od velikog broja gotovo cjelovitih keramičkih recipi-

³ Usporedi: P. Vežić, »Rezultati istraživanja u prostoru sakristije do katedrale u Zadru«, *Diadora* 12, Zadar 1991., 303, sl. 1A; M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., 245-247.

⁴ Usporedi: J. Vučić, H. Manenica, *Kod gradskih vrata kroz stoljeća*, Zadar 2015., 19-21.

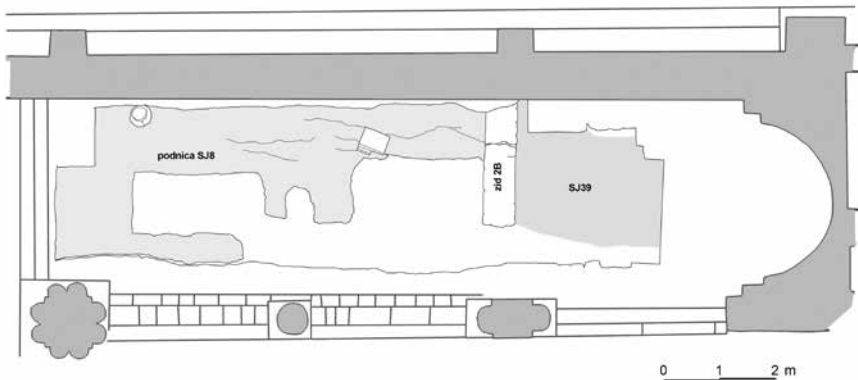
Presjeci kroz stratigrafske jedinice

jenata iz čega se može pretpostaviti kako su odbacivani direktno na ovaj prostor, te na nalaz cjelovito sačuvanog koprolita, čini se kako nije riječ o sekundarnom deponiranju materijala koji je prenesen s nekog drugog položaja već o stvarnom odlagalištu otpada u napuštenoj prizemnoj prostoriji uz glavni dekuman.

Otpad je sadržavao obilje nalaza životinjskih kostiju, među kojima su prepoznate kosti ovaca, koza, svinja, ptica, zečeva, riba, goveda, jelena i pilića, dosta školjki, uglavnom dagnji, kamenica, kunjki i jakobovih kapica te iznimno velik broj morskih puževa volaka. Uz životinjske ostatke, prikupljeno je i jako puno koštica maslina. Od arheološke građe prikupljeno je prije svega obilje keramike među kojom je do sada prepoznato 27 tipološki odredivih oblika koji potječu od najmanje 107 recipijenata, ulomci najmanje 25 koštanih igala i dvije kovanice, jedna nečitka i druga kovana između 357. i 361. godine.

Prvo pitanje na koje treba pokušati odgovoriti jest u kojem se razdoblju u prostoriju između zidova 1 i 2 počeo odlagati otpad. Analiza keramičkih oblika otkrivenih u slojevima otpada ukazuje na to da je odlaganje otpada u prostoriji B započelo krajem 2. ili početkom 3. stoljeća. Mjerenjem starosti uzorka koštica maslina iz otpada metodom 14C utvrđeno je kako one potječu iz vremena između 130. i 333. godine po Kristu, a kao medijalna vrijednost izračuna navedena je 228. godina po Kristu.⁵ Dobiveni datum nije u suprotnosti s rezultatima analize keramike, pa možemo pretpostaviti kako je prostor taberne omeđene zidovima 1 i 2 zapušten i pretvoren u odlagalište otpada najvjerojatnije koncem 2. ili početkom 3. stoljeća. Koje su okolnosti utjecale na zapuštanje očito vrijednog prostora koji se nalazio u samom centru antičkoga Zadra, možemo samo pretpostavljati. Nije

⁵ Analize su izvršene u Laboratoriju Instituta »Ruđer Bošković«. Kalibrirana starost uzorka sa 68,2 % vjerojatnosti procijenjena je između 140. – 318. godine po Kristu, od čega je vjerojatnost za razdoblje 140. – 196. godine 27,1 %, razdoblje 208. – 256. 31,1 % i razdoblje 299. – 318. 10 %. S vjerojatnošću od 95,4 % uzorak se datira u razdoblje 130. – 333. godine po Kristu. Kao medijalna kalibrirana vrijednost mjerenja određena je 228. godina po Kristu.

Podnica SJ8 i zid 2B sagrađeni tijekom 3. stoljeća

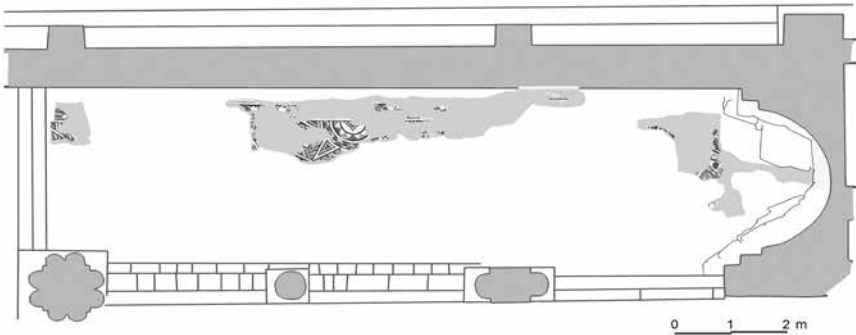
ipak naodmet napomenuti kako se to dogodilo nešto poslije provale Markomana i Kvada.⁶ Za sada nije moguće zadovoljavajuće odgovoriti na pitanje do kada je ovaj prostor bio zapušten i služio kao odlagalište otpada. Izostanak ulomaka keramičkih oblika tipičnih za četvrto i kasnija stoljeća sugerira kako se na ovom mjestu otpad prestao odlagati tijekom 3. stoljeća.

Idući građevni horizont koji se formirao povišen je u odnosu na njega za 30 do 60 centimetara, a čine ga zid 2B, podnica SJ8 i hodna površina SJ39. Za potrebe polaganja temeljne stope zida ove građevine uklonjeni su do određene visine zid 2 i zid 6, a za potrebe postavljanja poda uklonjen je do određene visine zid 1, dok je nasipanjem SJ13 niveliran teren unutar prostorije zapadno od zida 2

⁶ Određeni elementi daju naslutiti kako je ova provala unijela osjećaj nesigurnosti i u dalmatinske gradove. M. Suić je pretpostavio kako je taj događaj morao ostaviti traga i u antičkom Zadru. Usporedi: M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981., 301-302; M. Suić, *op. cit.* (4), 341-342.

Ulomci kasnoantičkih svjetiljki iz SJ6 i SJ7

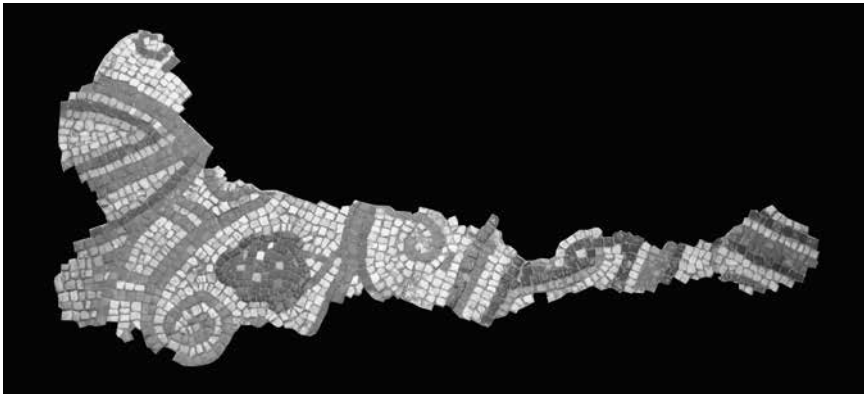
Ostaci podnog mozaika u sjevernom brodu ranokršćanske katedrale

(prostor A) i vjerojatno izniveliran otpad zatečen unutar prostorije između zidova 1 i 2 (prostor B). SJ41 koji je ostao u prostoru C, izvan gabarita novosagrađenog objekta, vjerojatno zatečen u trenutku ove građevinske intervencije. On također sadrži dosta keramike koja se vremenski poklapa s keramikom iz slojeva otpada iz prostora B, ali ne sadrži ostatke prehrane kojima otpad iz prostora B obiluje.

Na mjestu najmanje dviju taberni uz glavnu gradsku ulicu u ovoj je fazi sagrađen solidan objekt s cementnom podnicom. Zidovi i strop objekta bili su u cijelosti oslikani freskama. O vremenu gradnje ovog objekta moguće je promišljati na temelju nalaza iz SJ9, SJ10, SJ11, SJ13, SJ40 i SJ41. Do sada analizirani nalazi u ovim stratigrafskim jedinicama, izuzev kovanice datirane između 357. i 361. godine, većinom su karakteristični za razdoblje prve polovice 3. stoljeća. Ukoliko kovanica nije dospjela ispod podnice SJ8 tijekom iskopavanja kanala za polaganje temeljne stope sjevernog zida katedrale, izgradnju ovog objekta trebalo bi datirati u drugu polovicu 4. stoljeća. Ukoliko je novac u otpad prispio naknadnim intervencijama, možemo pretpostaviti kako je do izgradnje ovog horizonta došlo u prvoj polovici 3. stoljeća. Kratko razdoblje od zapuštanja taberni do izgradnje novog objekta, posebno jer se radi o strogom centru grada, čini se vjerojatnijim. U prilog datiranja ovog građevnog horizonta u prvu polovicu 3. stoljeća govori i

Stratigrafske jedinice formirane nad cementnom podnicom SJ8

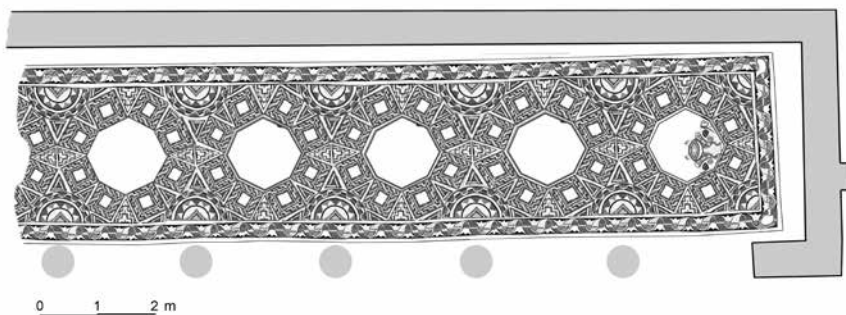

Prikaz kantarosa i vinove loze

pretpostavka M. Suića kako upravo u to vrijeme, nakon prethodnih izgradnji iz 1. stoljeća, dolazi do novih inovacija u gradu, pa se tada gradi i tzv. *basilica Severiana*.⁷ Možda odgovor na ovu dvojbu pruži stilska analiza fresaka kojima je bio ukrašen objekt sagrađen nad porušenim tabernama.

Nad podnicom SJ8 zatečena je velika količina ulomaka freski SJ7 koje su tu dospjele prilikom uklanjanja građevine. Prije nego li su freske dospjele na pod, prostorija je u cijelosti ispražnjena. Tragovima razgradnje objekta pripada SJ37. Stratigrafska jedinica 7 koja se sastoji isključivo od zidnih i stropnih fresaka rezultat je obijanja zidne i stropne žbuke u objektu, a SJ37 koju čini žbuka s malo kamena rezultat je uklanjanja Zida 2B prilikom čega je očito izvađena i reciklirana kamena građa. *Terminus post quem* rušenja ovog građevinskog horizonta moguće je odrediti na temelju ulomka keramičke svjetiljke koja se nalazila na

⁷ M. Suić 1981., *op. cit* (7), 304.

Rekonstrukcija geometrijskih shema mozaika

samom podu objekta na SJ8, ispod nasipa od fresaka (SJ7), srodna tipu 47, koji se datira u prvu polovicu 5. stoljeća.⁸

Rušenju objekta, koji je sagrađen u severijanskom razdoblju ili u drugoj polovici 4. stoljeća, pristupilo se očito planski, kako bi se prostor iskoristio za izgradnju prostrane ranokršćanske katedrale.⁹ Iznad zida 2B, SJ7 i SJ37 za potrebe nivelacije površine za polaganja podnice sakralne građevine nasut je kompaktni sloj SJ6. Izgradnjom podnice SJ5 i pripadajućih zidova, zida 7 i zida 8 na ovom dijelu formiran je sjeverni brod ranokršćanske bazilike. Na licu podnice SJ5 na više mjesta sačuvali su se ostaci podnog mozaika. Izborom motiva i načinom izvedbe ovi se ostaci podudaraju s ostacima mozaika ranije otkrivenog u južnom brodu crkve.¹⁰ Mozaik su sačinjavali geometrijski motivi, pravokutnici, trokuti i polukrugovi ukrašeni prikazima pletenica, meandara, zarotiranih svitaka i lotosovih cvjetova. U osi broda nizala su se oktogonalna polja ispunjena prikazima, od kojih se sačuvalo jedno s prikazom kantarosa iz kojega izrasta vinova loza s grozdovima. Na temelju ostataka, već tijekom istraživanja, rekonstruirana je geometrijska shema mozaika. Ostaci su dostatni za izradu idealne rekonstrukcije izgleda poda ovog dijela sjevernog broda crkve. U osi broda nizali su se oktogoni obrubljeni sa 8 kvadrata. Kvadrati su naizmjenice bili obrubljeni pletenicom i meandrom. Prazne površine na rubovima bile su ukrašene polukrugovima. Okvir cijelog prikaza činilo je usko polje ukrašeno motivom izvrnute trake i lotosovih cvjetova.

Terminus *ante quem non* izgradnje katedrale s podovima ukrašenim mozaikom određuju ulomci kasnoantičkih svjetiljki i kasnoantičke keramike iz SJ6 i SJ7 i ranije spomenuta kovanica pronađena u SJ10 (ukoliko pretpostavimo da je prilikom kopanja temeljne stope zida ranokršćanske crkve dospjela u starije stratigrafske jedinice), koji ukazuju na to da SJ5 i njoj pripadajući zidovi nisu stariji od početka 5. stoljeća po Kristu.

⁸ M. Bonifay, *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, BAR International Series 1301, Oxford 2004, 364.

⁹ O ranokršćanskoj katedrali u Zadru i ranijoj literaturi vezanoj uz nju vidi: P. Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar 2005., 33-41.

¹⁰ Usporedi: P. Vežić, *op. cit.* (4), sl. 2, T. IV, b.

Prilog

Numizmatički nalazi iz antičkih i kasnoantičkih stratuma:

1. Av.: glava Zeusa s vijencem desno

Rv.: unutar vijenca tronožac sa strana XAIPIA-ΛOY, ispod ΔYP

AE; Dim.: 17 mm; težina: 3,82 g.

Dyrrhachium, kovničar Chairillos/ BMC 169; Mionnet II, 160/ kovan početkom ili sredinom 1. st. BC

KV. 3, ▼ -170, iz glinaste podnice »E«, 28. IX. 2006.

2. Av.: CAESA[R AVGVST PONT MAX] TRIBVNIC POT, bista gologlava, ulijevo.

Rv.: [P LVRIVS] AGRIPPA III VIR AA, u polju SC

AE; Dim.: 27 mm; težina: 10,61 g.

As, August (27. pr. Kr – 14. po Kr.)/ RIC1, 428/ 7. BC.

KV. 12, SJ12c/12be, ▼ -165, 29. XI. 2006.

3. Av. [], bista gologlava, lijevo

Rv. iznad VESTA, sa strana S C, Vesta sjedi lijevo, drži pateru i skiptar.

AE; Dim.: 28 mm; težina: 10,47 g.

As, Gaius (Caligula)/ RIC1, 38, 47 ili 54/ 37.-41. AD

KV. 15, SJ 42; ▼ -210, 8. II. 2007.

4. Av.: nečitak

Rv.: nečitak

AE; Dim.: 32 mm; težina: 8,67 g, sačuvana polovica

As prepolovljen, republikanski?

KV. 3; ▼ -125/145, 8. IX. 2006.

5. Av. glava s bradom desno

Rv. nečitak

AE; Dim.: 23 mm; težina: 11,02

KV 12, ▼ -120/145, 24. XII. 2006.

6. Av. DNI[vlianvs], pop. desno

Rv. SPESREI [pvblice], car stoji ulijevo, u desnoj ruci globus u lijevoj koplje

AE; Dim.: 16-14 mm; težina: 1,51 g; A26073.

Julijan 2./ RIC 8/ 357.-361.

KV. 1, ▼ -150, 12. IX. 2006.

7. Av. [dn]THE[], pop. s dijademom desno

Rv. SALVSRE[i pvblica] (chi-rho/), Viktorija hodi ulijevo, nosi trofej i vuče zarobljenika za kosu

AE; Dim.: 13-12 mm; težina: 0,91 g; A26074.

Teodozije 1./ RIC 9/ 383.-394.

KV. 16, ▼ -175, 9. II. 2007.

PRELIMINARY RESULTS OF EXCAVATIONS IN ZADAR CATHEDRAL IN 2006 AND 2007

Jakov Vučić

This paper reports on and discusses preliminary results of research into the eastern end of the northern nave of Zadar Cathedral in 2006 and 2007. During these excavations, strata telling of human activity from the Iron Age to the beginning of the 19th century were laid bare. The Classical and Late Roman periods were represented in three building horizons.

The earliest horizon comprises the remains of three walls, Walls 1, 2 and 6, with their pertaining walking surfaces. Walls 1 and 2 are parallel to each other, and are placed perpendicularly to the direction of the main city *decumanus*; they are 45 cm thick and 545 cm distant from each other. These walls belong to the ground floor rooms of the structure marked on the plan as spaces A, B and C, which followed the rhythm of the *tabernae* of the Forum, but were to the north of the forum and were open onto the *decumanus*. The construction of this horizon was contemporary with that of the forum and can be dated to the beginning of the 1st century BC. At the end of the 2nd or early in the 3rd century the *taberna* in space B was abandoned and refuse was deposited there.

The building horizon subsequently formed in this space was raised above the previous by 30 to 60 cm; it consists of Wall 2B, floor SU8 and walking surface SU39. On the site occupied by at least two *tabernae* along the main city street, in this phase a substantial structure with a cement floor was built. The walls and ceiling of the structure were entirely decorated with frescos. This horizon might have been put up in the second half of the 4th or the first half of the 3rd century. There was most probably a short period from the abandonment of the *tabernae* to the construction of the new building, for this was the very centre of the city. The dating of this building horizon to the first half of the 3rd century would tend to be supported by the hypothesis of M. Suić that at this time, after the previous 1st century constructions, there were new departures in the city, at which time the Basilica Severiana, as it is called, was put up.

At the beginning of the 5th century, the structure built in the Severan period of in the second half of the 4th century was removed according to a plan for the space to be used for the building of a spacious Early Christian cathedral. Remaining from this latter structure, apart from the footings of the walls, is a floor richly decorated with mosaics.